

О. АМОША

НА «ПЕРЕХРЕСТІ» ЕКОНОМІКИ І ПРАВА

Наш час генерує дедалі більше суспільно-економічних проблем, для успішного розв'язання яких потрібні дослідження на стику різних наук, де відбувається їх взаємодоповнення і взаємозбагачення. Саме таким міждисциплінарним «перехрестям» стала сфера економіко-правових досліджень. Тут з'являється сьогодні чимало новаторських підходів, формуються нові концепції й конкретні програми державного регулювання економіки. І справді видатна роль в усій цій масштабній діяльності в нашій країні належить відомому вченому-юристу, Заслуженому діячеві науки і техніки України, доктору юридичних наук, професору, академіку Національної академії наук України та Академії правових наук України В.К. Мамутову. Цього року Валентин Карлович відзначив своє 75-річчя.

В.К. Мамутов

Народився В.К. Мамутов 30 січня 1928 р. в Одесі. Юридичний інститут закінчив у Свердловську. Там же розпочав свою професійну діяльність у Державному арбітражі при виконкомі Свердловської обласної ради.

За шість років роботи на цій ділянці Валентин Карлович добре опанував законодавство, вивчив характер господарських спорів, а також економічні, організаційні та юридичні причини, що їх викликають. За цей час він розглянув не менше 10 тис. спорів між підприємствами, будівельними та іншими організаціями. Практика у Держарбітражі визначила сферу його наукових інтересів — розв'язання правових проблем економіки. Вже 1954 року в журналі «Радянська держава і право» В.К.

Мамутов публікує свою першу наукову статтю, а ще через два роки захищає дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата юридичних наук.

З 1956 р. трудова та наукова діяльність В.К. Мамутова тісно пов'язана з Донецьким краєм. Він очолював юридичні відділи Міністерства будівництва підприємств вугільної промисловості УРСР, Донецького раднаргоспу, Міністерства вугільної промисловості УРСР. Під його керівництвом упродовж 1958-1965 років працювала правова секція техніко-економічної ради Донецького раднаргоспу, яка відіграла важливу роль у розвитку вчення про правову роботу в народному господарстві. В її діяльності брали участь не тільки працівники промисловості та будівництва Донбасу, а й відомі юристи з Москви, Києва, Харкова, Дніпропетровська, Ростова-на-Дону. Поглиблений розвиток досліджень у цій сфері і підготовка кваліфікованих кадрів зробили Донецьк місцем постійного проведення науково-практичних конференцій і семінарів з проблем правового регулювання господарської діяльності. Правова секція раднаргоспу започаткувала формування донецької школи господарського права і Донецького економіко-правового

науково-навчального центру, які відіграли визначну роль у розвитку юридичної науки та освіти.

Досліджуючи проблеми поліпшення взаємин підприємств з вищими господарськими органами управління, правового регулювання «горизонтальних» і «вертикальних» відносин, реалізації норм права, Валентин Карлович у 1965 р. захистив докторську дисертацію.

З 1966 р. він працює заступником керівника і завідувачем економіко-правового сектора Донецького відділення Інституту економіки АН УРСР, а також директором Громадського інституту економіко-соціологічних досліджень Донецької обласної ради профспілок. У 1969 р. стає заступником директора з наукової роботи і завідувачем відділу економіко-правових проблем Інституту економіки промисловості АН УРСР, створеного на базі відділення Інституту економіки. Важко переоцінити внесок В.К. Мамутова в організацію цього інституту в регіоні, де на той час працювали один доктор економічних і один доктор юридичних наук.

У 1972 р. вченого обирають членом-кореспондентом, а в 1988 р. — дійсним членом Академії наук УРСР. У січні 1992 р. згідно з постановою Президії АН УРСР він організовує та очолює Інститут економіко-правових досліджень. Тут починають функціонувати аспірантура і докторантура, спеціалізована вчена рада із захисту кандидатських і докторських дисертацій з юридичних та економічних наук.

Наукові дослідження В.К. Мамутова — це, власне, новий міждисциплінарний напрям у сучасному суспільствознавстві, який розвинувся на базі теорії господарського права. Ця теорія стала також основою становлення і розвитку вчення про правову роботу в народному господарстві. Господарсько-правова спеціалізація була введена у вищих навчальних закладах. Теорія господарського права допомагає розв'язувати проблеми правового забезпечення змішаної економіки, її державного регулювання, регіонального управління, вдосконалення господарського законодавства і практики його застосування. Поняття «економіко-правові проблеми», «економіко-правовий підхід» увійшли в науковий обіг і широко використовуються в літературі.

В.К. Мамутов — один з ініціаторів формування нової наукової і навчальної дисципліни — організація правової роботи в народному господарстві. Суть обґрунтованої вченим та його колегами концепції полягає в тому, що правова робота у народному господарстві не ототожнюється з діяльністю юридичної служби, а розглядається як органічна складова господарювання і реалізується всіма підрозділами господарського апарату. Вона спрямована на реалізацію норм права і є частиною механізму правового регулювання. Юридична ж служба виступає головним виконавцем і безпосереднім організатором цієї роботи, забезпечує її ведення на професійному рівні. Сприяючи зміцненню законності в господарських відносинах, правова робота тим самим допомагає розв'язувати економічні проблеми, підвищувати ефективність виробництва. На основі виконаних під керівництвом В.К. Мамутова і за його особистою участю досліджень підготовлено цикл методик, інструкцій, положень, що знайшли відображення у нормативних актах і використовуються на практиці.

Вчений обґрунтував ідею чіткої регламентації обов'язків і встановлення вищого господарського органу перед підлеглими йому підприємствами, що входять у відповідну систему. Ця ідея знайшла закріплення в Законі про підприємство.

Істотне значення мають також дослідження, спрямовані на пошук важелів посилення зацікавленості господарських органів і трудових колективів у підвищенні ефективності виробництва. У цій сфері великий резонанс одержали теоретичні та прикладні розробки з проблем відповідальності у господарських відносинах, вдосконалення управління постачанням продукції, регламентації оцінки результатів господарської діяльності. Розроблено методики і визначено порядок порівняння ефективності роботи трудових колективів та їх стимулювання.

Праці цього циклу сприяли виробленню концепції оцінки діяльності підприємств не просто за виконанням виробничих планів, як це тривалий час практикувалося, а за рівнем ефективності виробництва, ступенем наближення до найвищих досягнень у відповідній сфері діяльності. Всебічно обґрунтовано положення про те, що оцінка є необхідним компонентом управління, основою заохочення та відповідальності і створює разом з ними ядро системи стимулювання. Теоретичні та прикладні розробки з оцінки і порівняння результатів діяльності трудових колективів використано в ряді галузей промисловості, їх покладено в основу Донецької комплексної системи управління впровадженням передового досвіду, яка набула поширення і дала значний економічний ефект.

Ця проблема не втратила актуальності й сьогодні, в умовах перехідної еконо-міки. В останні роки багато уваги приділяється так званій рейтинговій оцінці. Ця назва — явна данина моді. Насправді ж ідеться про ту ж саму порівняльну оцінку, яка необхідна для наявних і потенційних контрагентів, акціонерів, покупців. Вона допомагає правильно визначати доходи і прибуток при обчисленні податків, аналізувати господарську діяльність аудитором тощо.

Про важливість гласної громадської оцінки діяльності господарських структур свідчать численні скандали, які час від часу виникають на цьому ґрунті — і не тільки у нас, а й у США, де в останні роки деякі великі корпорації були звинувачені в ошуканстві акціонерів та всього суспільства. Тепер рейтинги найбільших підприємств почали постійно публікуватися і в Україні, і в Росії (наприклад у журналі «*Експерт*»).

Валентин Карлович виконав цикл робіт з проблем регіонального управління, з правових питань технічного прогресу, правового забезпечення автоматизованих систем керування, впровадження передового досвіду, планування, участі трудящих в управлінні виробництвом, родинної оренди у сільському господарстві, рекреаційного забезпечення промисловості.

Але головними для нього все-таки залишаються проблеми права стосовно господарської діяльності. Адже саме життя диктує необхідність поставити правову науку на службу господарському будівництву. Господарсько-правовий підхід уже дав змогу розкрити, вивчити і певною мірою розв'язати проблему прав підприємств. У рамках так званого цивілістичного підходу, який раніше домінував у юридичній науці, цією проблемою взагалі не займалися, обмежуючись вживанням поняття «юридична особа». Тому надзвичайно актуальним завданням стала розробка питання про правовідносини підприємств з органами господарського управління, про обов'язки і відповідальність вищих органів перед підприємствами, про захист інтересів підприємств від сваволі цих органів і ряд інших актуальних проблем.

Важливим досягненням стало те, що господарське право було включено до переліку наукових юридичних дисциплін, розгорнулася підготовка науково-педагогічних кадрів за цією спеціальністю. Дослідження на стику економічної та юридичної наук сприяли їх взаємопроникненню і взаємозбагаченню. На основі господарського права сформувалися

нові наукові та навчальні дисципліни — правова робота у народному господарстві й арбітраж (господарсько-процесуальне право). Було видано ряд підручників з господарського права та з арбітражного процесу, розпочалася активна підготовка юристів для роботи у народному господарстві.

Господарське законодавство одержало визнання як одна з найважливіших галузей. Якісно змінився статус органів державного арбітражу, перетворених у ході реформ останніх років спочатку на арбітражні, а згодом — на господарські суди.

Істотним є внесок В.К. Мамутова і в систематизацію господарського законодавства. Він був одним з укладачів посібників, де вперше здійснено оригінальну систематизацію численних нормативних актів про господарські права підприємств і міністерств, а також співавтором реформаторських проектів Основ господарського законодавства і Господарського кодексу, що готувалися у 70-80-х роках.

Протягом 1991-2002 рр. учений, виконуючи доручення Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, керує роботою з підготовки проекту Господарського (Комерційного) кодексу України. Цей кодекс уже прийняла Верховна Рада, тепер він перебуває на розгляді у Президента України. Як фундаментальна праця законопроект уже використовується у правотворчому процесі. Під час розгляду проекту у Верховній Раді України на основі кількох його глав розроблені і прийняті окремі закони.

Наприкінці 90-х років В.К. Мамутов зосереджує увагу на проблемах детінізації і декриміналізації економіки. Його праці сприяли активізації зусиль, спрямованих на вдосконалення державного регулювання в економіці, на ухвалення рішення про розробку державної програми її детінізації. Справа в тому, що кримінально-правові заходи, застосовувані силовими структурами у боротьбі з тінювиками, на жаль, не дають ефективних результатів. В.К. Мамутов неодноразово підкреслював, що необхідно виробити нові підходи у протидії тінізації та криміналізації економіки. Йдеться насамперед про те, щоб задіяти економіко-правові важелі, вести таку законодавчу та господарську політику, яка виключала б можливість формування і розростання тінювих підприємств.

Особливо вагомий внесок зробив учений у наукове обґрунтування створення вільних (спеціальних) економічних зон (СЕЗ), а також мережі територій пріоритетного розвитку (ТПР) у Донбасі. У 1997-1998 рр. Валентин Карлович працює у складі робочої групи Кабінету Міністрів України зі створення СЕЗ і ТПР, де бере участь у підготовці відповідних нормативно-правових актів. Згодом його вводять до Ради зі спеціальних економічних зон і спеціального режиму інвестиційної діяльності у Донецькій області. Створення СЕЗ і ТПР сприяло поживленню економічних процесів.

В.К. Мамутов — автор більш як 500 наукових праць, у тому числі 20 монографій, 4 підручників для вищих навчальних закладів. Під його керівництвом захищено понад 30 кандидатських і докторських дисертацій.

Загальна спрямованість діяльності вченого та її вплив на розвиток науки і підготовку кадрів вищої кваліфікації дають підстави говорити про Донецьку школу господарського права, яка утверджує нерозривний зв'язок юридичних досліджень із господарською практикою. З ініціативи В.К. Мамутова на базі Інституту економіко-правових досліджень НАН України створено Наукову раду з економіко-правових проблем розвитку міст України. Тут працює також Координаційне бюро Академії правових наук України з проблем господарського і комерційного права.

Фундаментальні дослідження і прикладні розробки Валентина Карловича широко відомі в наукових колах. Він регулярно бере участь у міжнародних наукових форумах, виступає на міжнародних конференціях, читає лекції в Росії, Чехії, Болгарії, Польщі, Німеччині. Наукова і практична діяльність академіка В.К. Мамутова сприяє зростанню рівня правової культури, підвищенню престижу юридичної служби в народному господарстві.

Цим масштабним завданням підпорядкована також науково-організаційна і громадська діяльність В.К. Мамутова. У 1992-1993 рр. його обирають членом виконкому Спілки юристів України, він входить до складу Комісії Кабінету Міністрів України з економічної реформи, до Соціально-економічної ради при Президентові України, стає членом Президії Академії правових наук України, Міжнародного комерційного арбітражного суду, Координаційного комітету з питань здійснення ринкових реформ і подолання економічної кризи. Він також очолює Координаційне бюро з господарського права Академії правових наук України, є віце-президентом Асоціації регіональних наук України, членом ради Спілки юристів України, членом бюро Відділення економіки НАН України, заступником голови Донецького і членом ради Кримського наукових центрів НАН України, входить до Наглядової ради Київського національного економічного університету, до складу редколегій багатьох журналів.

Наукова і науково-організаційна діяльність В.К. Мамутова відзначена орденом Дружби народів, медаллю «За доблесну працю», Почесними грамотами Верховної Ради України. У 2002 р. Донецька міськрада присвоїла вченому звання «Почесний громадянин міста Донецька». А з нагоди 75-річчя за видатні особисті заслуги перед українською державою у розвитку наукових досліджень у сфері правового регулювання економіки Указом Президента України вчений нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня.

75-річний ювілей Валентин Карлович зустрів у розквіті творчих сил. Він щедро передає свої ідеї, величезний досвід і знання молодим дослідникам. Водночас у нього багато нових масштабних творчих планів і задумів. А це означає, що попереду — не менш актуальні дослідження і вагомні фундаментальні розробки.

© АМОША Олександр Іванович. Член-кореспондент НАН України. Директор Інституту економіки промисловості НАН України (Донецьк). 2003.